

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.343–058.13(477)

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПОНЯТІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СЕРЕДЬНОГО КЛАСУ

Базуючись на аналізі понять синергетики, визначено таку їх систему, яка містить і методологічний, і аналітично-дослідницький потенціал. Увагу акцентовано на онтологічних і гносеологічних можливостях синергетичної системи понять як реального інструментарію дослідження проблем середнього класу. Цю особливу соціальну спільноту запропоновано аналізувати шляхом використання в органічній єдності можливостей як усієї мережі понять, так і окремо кожного із них. Виходячи із змісту синергетичних понять, обґрунтовано шляхи і напрями їх використання при дослідженні проблем середнього класу в умовах суспільного розвитку сучасної України та становлення в ній інформаційного суспільства.

Ключові слова: *середній клас, синергетика, синергетичний інструментарій, біфуркація, аттрактор, фрактал, самоорганізація, нелінійне середовище, емерджентний ефект.*

Актуальність проблеми. Проблеми сучасного середнього класу породжені його складною соціальною структурою і специфічним характером його суспільних відносин. Середній клас, по-перше, є надзвичайно строкатим соціальним явищем з точки зору його участі в суспільному поділі праці. По-друге, реалізація його суспільного призначення відбувається в умовах нелінійного, значною мірою непередбачуваного розвитку суспільства. По-третє, середній клас усе більше виконує функцію забезпечення рівноважного стану суспільства і відіграє роль такої спільноти, що визначає спосіб життя основної маси населення. Зазначені обставини потребують міжпредметного характеру досліджень його проблем. Науково-дослідницькою базою такого аналізу виступає синергетична парадигма. Її використання базується на певній системі наукових уявлень і понять, які стосовно середнього класу з його специфічними соціальними характеристиками виступають як самостійний інструментарій дослідження. Опанування цим інструментарієм є передумовою, з одного боку, вияву специфіки середнього класу і його ролі в сучасних умовах, а з другого – нового методологічного і предметного підходу до аналізу його проблем.

Зважаючи на актуальність і стан розроблення проблеми, **метою** статті є вияв системи понять синергетичного характеру, які стосовно проблем се-

реднього класу виступають як методологічний і дослідницький інструмент такого аналізу, що відкриває новий простір для їх розуміння та визначення шляхів вирішення.

Аналіз останніх джерел і публікацій, що має відношення до теми статті, свідчить про ґрунтовне і всебічне розроблення фундаментальних понять синергетики, які одночасно містять у собі значний аналітичний потенціал [2; 12; 15]. Усталеною є система понять як певна їх мережа, що дозволяє підходити із синергетичної точки зору до будь-якої сфери суспільного життя [5]. Існує значний масив праць стосовно середнього класу, в яких розглянуті такі проблеми, що можуть стати відправною точкою для узагальнень синергетичного характеру [4; 6; 9–11; 14; 16]. Поряд з цим практично відсутні дослідження засобами синергетики проблем середнього класу як особливого соціального явища, що значною мірою пояснюється відокремленим, епізодичним використанням понять і категорій синергетики стосовно як сфери функціонування середнього класу, так і його самого.

Виклад основного матеріалу. Визначення сутнісних ознак середнього класу, яку б мету воно не передбачало, доцільно здійснювати з позицій суспільства, в якому він найбільш повно виявляє себе, тобто з позицій громадянського суспільства.

Виходячи з класичного аналізу громадянського суспільства, що здійснений Гегелем у його відомій праці «Філософія права», середній клас як феномен громадянського суспільства має включати такі атрибутивні ознаки [3, с. 233]:

- опосередкування потреб і задоволення потреб одиначної особистості шляхом як безпосередньої праці, так і праці для задоволення потреб усіх останніх, тобто через суспільний поділ праці;
- захист власності шляхом правосуддя, існування свободи як всезагального принципу;
- увага до особливого інтересу члена суспільства як інтересу загального, аби цим запобігти випадковостям і безпорадності в захисті особливих інтересів.

Різноманіття існуючих визначень середнього класу фактично зумовлене тим, що в них за основу береться одна із зазначених ознак з позицій певного структурного різновиду цього класу [4; 7, с. 242; 8, с. 38–39; 14, с. 120]. Як узагальнююче визначення середнього класу, що сутнісно об'єднує всі його різновиди, доцільно розглядати цей клас як таку спільноту людей, діяльність і доходи котрих базуються на особистій праці, а також на власності як у матеріальній формі, так і у формі досягнень інтелекту та креативних якостей особистості, а дохід є адекватним мірі участі в суспільному поділі праці.

Твердження, які особливо часто зустрічаються в публіцистичних джерелах, про відсутність середнього класу в Україні насправді свідчать про те, що

мається на увазі не повна його реальна відсутність, а лише недостатній вияв його в суспільному житті. Але недостатній стосовно чого? На наш погляд, стосовно того, що, по-перше, середній клас із «класу в собі» ще не перетворився на «клас для себе» і поки що не здатен повністю реалізувати свій економічний, соціальний і політичний потенціали, тобто стати суб'єктом, активним учасником суспільного процесу; по-друге, стосовно його ключової ролі в забезпеченні соціально-економічної та політичної стабільності. Усі інші критерії і підходи при всій їх актуальності мають вторинний характер.

22 листопада 2010 р. в Києві розгорівся так званий Податковий майдан, що виник на засадах невдоволення малого бізнесу новим Податковим кодексом. Влада вимушена була піти на поступки, Кодекс оперативного оновлено і прийнято Верховною Радою. Унаслідок протесту дрібні підприємці відстояли право на виплату «єдиного податку», домоглися відмови від установлення касових апаратів при рівні виручки до 500 тис. грн. на рік. Одночасно значно знижено контролюючі повноваження податкових органів. На наш погляд, знаковими для історії середнього класу в Україні є не зазначені поступки, хоча для реально діючих підприємців вони мають першочергове значення, а те, що найбільш діяльнісна й активна частина середнього класу започаткувала те, що середній клас існує не тільки як об'єкт, а й як суб'єкт великої політики і значних суспільних зрушень. Розпочався процес становлення принципово нового характеру спілкування і взаємодії середнього класу і влади. Кінцевим наслідком цього процесу, попри всі суперечності, відхилення та інші негаразди, є перетворення середнього класу на стабілізуючу силу суспільства і гаранта суспільної злагоди.

Стратифікаційні тенденції, що існують у надрах самого середнього класу, надають зазначеному процесу особливої значущості. Порядки стратифікаційного характеру, які зумовлюють процеси внутрішньої стратифікації середнього класу, включають декілька позицій [6, с. 78–82]. По-перше, спрощується і стає домінуючим економічний стратифікаційний порядок при досить суттєвому зменшенні компенсаторних функцій інших критеріїв соціальної диференціації. По-друге, відбувається зростання ступенів свободи, яке перетворилося на постійно діючу тенденцію. По-третє, набуває самостійного значення формування знань щодо процесів, які відбуваються в межах соціальних спільнот, оскільки виникли і діють різноманітні чинники емерджентних елементів соціальної структури. По-четверте, набуває розвитку соціальна «кристалізація», тобто формування сталої міри узгодженості статусних, стратифікаційних характеристик щодо належності до певної соціальної спільноти. По-п'яте, втратили жорсткість соціальні структури; крім того, виникли і справляють свій вплив такі інституціональні механізми, що блокують повернення до попереднього стану.

Існуюча в Україні надмірно жорстко детермінована система регулятивного впливу на стан суспільних відносин втрачає стосовно середнього класу свої адаптивні властивості. Перехід такої системи від одного витка спіралі розвитку до іншого неминуче набуває нелінійного характеру і може стати зрозумілим при синергетичному підході до нього.

Синергетика – це теорія самоорганізації в умовах нелінійності перехідних процесів та еволюціонуючих систем. Феномен нелінійності полягає в такому [5, с. 50–51]. По-перше, нелінійність характеризується наявністю принципу «розростання малого», або «підсилення флуктуації», тобто можливістю перетворення малої відмінності у макроскопічну за своїми наслідками. По-друге, нелінійні відкриті системи мають пороги чутливості, нижче яких усе зменшується і стирається, а вище, навпаки, багаторазово зростає. Причому рівень зростання є непередбачуваним. По-третє, нелінійність породжує дискретність шляхів еволюції, тобто в даному нелінійному середовищі в межах певних порогів можливим є не будь-який шлях еволюції, а лише певний спектр шляхів. По-четверте, нелінійність означає можливість несподіваних змін у протіканні процесів. Отже, нелінійність перетворює існуючі прогнози екстраполятивного характеру на принципово недостатні і ненадійні, оскільки подальший розвиток здійснюється через випадковість, а сама випадковість за своєю природою не може повторитися.

Експліцитність (упорядкування) пізнавальних аспектів при використанні поняття нелінійності характеризується виявом багатоваріантності та альтернативності шляхів еволюції, обґрунтуванням принципів вибору з існуючих альтернатив, дослідженням і виявом темпів еволюції у певному середовищі, розглядом і обґрунтуванням незворотності еволюції [2, с. 145; 5, с. 50–51].

Синергетика виходить із того, що нелінійність за визначенням передбачає існування невизначеності в процесі розвитку, а також властивість творити і руйнувати одночасно. При цьому з позицій середнього класу принципове значення має врахування впливу на його існування і розвиток адіабатичних інваріантів. Ці варіанти не є інваріантами в класичному розумінні, тобто такими елементами, які при перетворенні якоїсь системи у своїй сутності зберігаються незмінними. Подібних інваріантів у соціальному житті, мабуть, просто не існує. Адіабатичні інваріанти в соціальному житті середнього класу відрізняються тим, що його характеристики змінюються значно повільніше, ніж ті явища, що визначають фазовий стан тієї соціальної системи, в яку цей клас включено.

Таким чином, специфіка синергетичного мислення і дослідження має такий характер, що вони постають перед проблемою створення своєї дисциплінарної онтології і гносеології. Що стосується середнього класу, то синергетичні аспекти його досліджень включають дослідницьке поле з декількома

основоположними складовими. Першою із них виступають світоглядні проблеми, які пов'язані з включенням до інструментарію методологічного характеру нових уявлень. Друга складова охоплює виявлення і аналіз нового розуміння пізнавальних підходів і норм, що необхідні для освоєння складних систем саморозвиваючого характеру. Третя складова включає осмислення онтологічних категоріальних структур самоорганізації і саморозвитку [12, с. 102].

Одним із основоположних понять синергетики світоглядного характеру є хаос як внутрішня властивість нелінійної динамічної системи, що виникає й існує майже завжди і всюди, але з різним ступенем розвиненості. Своєрідність хаосу зумовлена тим, що він є сукупністю рухів часток певного середовища, які не можуть бути наперед передбаченими. У зв'язку з різною розвиненістю хаосу в різних його точках може здатися, що він є явищем маргінальним, а не сутністю, але це видимість. Оскільки хаос виступає формою переходу від буття до становлення, то він є фундаментальним поняттям [1, с. 32–33].

З концепцією хаосу пов'язані складні етичні проблеми середнього класу. Хаос означає, що кожна подія – наслідок випадку і не може бути причиною наступної події, оскільки вона також випадкова. Із цього випливають принаймні такі висновки: по-перше, поведінка людини в момент хаосу повністю залежить від множини умов, які неможливо врахувати, зокрема від вольового настрою, цінностей, прагнення тощо. Іншими словами, у людини є право вибору і повна свобода волі. По-друге, передбачити, як вплине даний вчинок людини на наступні події, особливо віддалені, теж неможливо, оскільки і вони випадкові. Тому поняття відповідальності за поступки до певної міри втрачає сенс. При такому підході концепція повного хаосу стосовно середнього класу так само аморальна, як і концепція повного детермінізму.

Середній клас у силу незначної соціальної впливовості кожного окремого його представника зацікавлений у подоланні хаосу і впорядкованості на рівні суспільства всіх типів соціальних відносин. Але в той же час він не сприймає зовнішнього тиску чи навіть найменшого втручання у свої справи. Суперечність, яка виникає при цьому стосовно вимоги до подолання хаосу, вирішується в процесі самоорганізації.

Самоорганізація є самостійним об'єктом синергетичного підходу до явищ і охоплює такі складні саморегульовані системи, що мають певну рівневу організацію, включають у свій склад підсистеми із стохастичною (ймовірнісною) взаємодією елементів, а також мають регулюючий блок з передаванням впливу від нього до підсистем і такими зворотними зв'язками, які забезпечують відтворюваність системи як єдиного цілого [12, с. 100]. Виникнення таких систем і становить зміст синергетичного аспекту процесу самоорганізації.

Синергетичний аспект самоорганізації породжений тим, що її еволюція пов'язана із зміною типу саморегуляції і появою в міру розвитку нових рівнів диференціації всієї системи. При цьому кожен новий рівень справляє зворотний вплив на вже сформовану систему і вона функціонує вже як нове ціле [12, с. 101]. Що стосується середнього класу, то поява нових рівнів організації і перехід до нового типу гомеостазису (приспосовування) відбуваються через стан долання динамічного хаосу. Але при цьому в кожній із точок системи виникає спектр потенційно можливих самостійних напрямів розвитку.

Самоврядні системи, особливо ті, що стосуються середнього класу, знаходяться у своєму розвитку під впливом малих флуктуацій (випадкових відхилень). Це неминуче веде до виникнення ентропійних відхилень, їх «накопичення» і зведення на цій основі відносин, цінностей, форм життєдіяльності до такого рівня, який істотно відрізняється від еталонного.

Значущість поняття ентропії полягає в тому, що воно відбиває процес утрати системою суттєвих якостей і дозволяє досліджувати проблему її деградації. Поряд із цим сутичку соціальної ентропії із соціально-конструктивною дією можна розглядати як джерело активності.

Стосовно середнього класу подібна ситуація може стимулювати новий підхід до діяльності і дати імпульс до виявлення її невикористаних ресурсів. Однак при цьому існує грань, перехід за яку веде до того, що зростання дезорганізації ентропійного характеру відбувається швидше й у більших масштабах, ніж це допускають можливості саморозвитку. Подальше зростання ентропії для представників середнього класу може набуті в подібному випадку безповоротного характеру. Виникає ситуація, при якій вони можуть зберегти себе лише найбільшим напруженням сил і за умови виходу на новий виток реалізації своїх здібностей і можливостей. При цьому необхідно оновити не тільки умови діяльності, а й також її засоби, цілі, ідеали та потреби. Пасивне пристосування до ситуації, що склалася, у подібних випадках означає завершення шляху до катастрофи.

Ентропія завжди існує і виявляє себе в межах певної системи, причому система є великою, з точки зору спостерігача, можливості якого вона перевищує в якому-небудь аспекті, важливому для досягнення його мети. Система соціальних відносин середнього класу є великою системою, оскільки вона включає такі сторони, рівень реалізації яких зовнішнім спостерігачем не може бути оцінений. У зв'язку з цим у ній повинен існувати і певний рівень невизначеності, тобто прийнятне співвідношення між негентропією та ентропією. При цьому принципово важливими є дві проблеми. По-перше, наскільки істотні соціальні аспекти в системі охоплює невизначеність; по-друге, якою має бути кількісна міра цієї невизначеності, аби це не загрожувало інтересам ні суспільства, ні самого середнього класу.

Головною ланкою системи, що еволюціонує, є фрактал (від лат. *fractus* – дрібний, ламаний), тобто будь-яка частина еволюціонуючої системи, що подібна і системі як цілості, і будь-якій іншій її частці [2, с. 149–151]. При такому підході до фрактала він характеризує еволюціонуючу і відносно стійку систему, її суттєві риси і той кінцевий стійкий стан, поза межами якого певне явище не існує. З позицій синергетики він має такі якості: а) фрактал є мережевим утворенням, що існує серед собі подібних об'єктів та явищ і пов'язаний із ними; б) фрактал самоподібний і в різних масштабах повторює сам себе; в) крайнім станом фрактала є усталені процеси і практично незмінні речі; г) фрактал за своєю природою є монадним явищем, тобто він одночасно одиничний, самодостатній, самоподібний і суб'єкт-об'єктний.

Стосовно середнього класу фрактал, тобто будь-яка його структурна одиниця, аж до окремої особистості включно, є носієм породжуючої креативної і спадкової структури та відповідно з цим акумулює величезну потенційну енергію, а також гігантську інформацію. Інформація включає можливість описати траєкторії та шляхи розвитку всього класу явищ від початку до кінця, енергія дає можливість зародку фрактала перетворитися на систему, що розвивається, і трансформуватися із потенціального стану в актуальний [2, с. 151].

Реалізація цієї енергії відбувається в процесі діяльнісних контактів членів спільнот. При цьому значення контактів найчастіше бачиться лише в тому, що вони є конкретною формою реалізації, а також «підсилювачем» тих можливостей, якими володіє особистість, а із синергетичної точки зору – фрактал. Значення ж контактів не обмежуються тим, що вони повторюють, підсилюють або трансформують певні якості особистості або інших структурних одиниць. Їм притаманні такі властивості, які не можна звести до їх простого підсумку. Виникнення і розвиток об'єднаних зусиль і співробітництво ведуть до змін загального рівня діяльності, а в багатьох випадках обумовлюють можливість досягнення цілей діяльності взагалі.

Відповідно до цього одним із фундаментальних принципів синергетичного підходу до діяльності будь-якої спільноти, у тому числі середнього класу, є принцип емерджентності, сутність якого полягає в тому, що сукупна ефективність діяльнісного співтовариства людей перевищує ефективність суми індивідуальних досягнень учасників цього співтовариства або окремих його ланок. Оскільки це так, то ефективність системи визначається кількістю і якістю зв'язків, до яких включений кожний учасник системи. З цього випливає один фундаментальний висновок: якщо дотримуються умов індивідуальної ефективності, то сукупна ефективність системи зростає швидше, ніж кількість її учасників. Як свідчать соціологічні дослідження, представники всіх фахових і економічних різновидів середнього класу відчують значення сукупної ефективності, хоча і розглядають її з позицій кінцевого впли-

ву на їхні особисті доходи, що є цілком природнім [11, с. 187–453]. Особливо переконливою в цьому відношенні є традиція участі дрібних і середніх фермерів розвинених країн щонайменше у двох кооперативах – збутовому та кредитному.

Однак можлива ситуація, коли деякі із зв'язків з точки зору «внеску» в сукупну ефективність виявляться нульовою або навіть від'ємною величиною. Тоді і сукупна ефективність може виявитися навіть не пропорційною числу зв'язків, а значно меншою. Це означає, що принцип емерджентності для представників середнього класу може бути реалізований лише в тому разі, коли кожний зв'язок буде, по-перше, гармонійним відносно інших зв'язків; по-друге, надасть можливість у межах даної системи кооперативної спрямованості повністю реалізувати потенціал її учасників.

Переходячи від розгляду світоглядних аспектів синергетичного інструментарію дослідження проблем середнього класу до пізнавальних, слід особливо відзначити два моменти стосовно підходу до них. По-перше, відбувся суттєвий перегляд причин розвитку: завдяки нестійкості причиною може стати випадок. Причому в синергетиці випадок виступає як наслідок принципової неможливості врахувати всі малі впливи. Отож, сама нестійкість є внутрішньою властивістю системи, а не наслідком зовнішніх збурень. По-друге, незворотність процесів у часі неминуче породжує стосовно досліджуваного процесу розвитку існування «стріли часу» з певною її спрямованістю [15, с. 58–60].

Реальним виявом «стріли часу» з позицій синергетики є атрактори.

Поняття «атрактор» (лат. *attrahere* – притягувати) є близьким до поняття мети, але суттєво відрізняється від неї. Він відповідає на питання про спрямованість поведінки відкритої нелінійної системи, наявність кінцевого стану, що завершує певний етап еволюції системи. Синергетика підходить до атрактора як до такого стійкого стану системи, який нібито притягує до себе всю множину можливих «траєкторій» розвитку системи, хоча вони і визначаються різними початковими умовами. Атрактору, таким чином, уподібнюються всі стани розвитку системи незалежно від того, якими шляхами йде еволюція [5, с. 93–94].

На наш погляд, поняття «атрактор» при розгляді змін у становищі середнього класу відіграє з ґносеологічної точки зору ключову роль. Дослідники середнього класу підкреслюють надзвичайну соціальну строкатість як його атрибутивну ознаку [13, с. 48]. За таких обставин неминуче виникає питання про існування такого атрактора, що «притягує» у відповідності з їх класовою природою всі різновиди представників середнього класу. Як впливає із наведених нами ознак середнього класу в громадянському суспільстві, частка середнього класу вирішальною мірою залежить від його взаємин із державою на засадах прямого і зворотного зв'язку. Середній клас України має виконати

специфічну функцію стабілізації і забезпечення соціальної ефективності суспільних відносин, але для цього держава, у свою чергу, повинна забезпечувати своїми засобами розв'язання його проблем: економічну і соціальну повагу до його праці, радикальне реформування законодавства з метою захисту його інтересів, реально забезпечувати співпрацю середнього класу з державою з метою подолання неприпустимого розриву між багатими і бідними [13, с. 52–53; 17, с. 314–315]. Логіка необхідності розв'язання розглядуваних проблем приводить до висновку про те, що інтегративним атрактором стосовно середнього класу є відносини влади і середнього класу. Бажає цього влади або ні, чи усвідомлює це повністю сам середній клас, але оскільки йдеться про атрактор, рух цих відносин відбуватиметься в цьому напрямку. Їх стан є реальною оцінкою досягнень середнього класу як єдиного цілого.

Становлення будь-якої системи пов'язане мовою синергетики з поняттям біфуркації, а вона, у свою чергу, базується на стрибкоподібній зміні якостей цієї системи. Такий підхід набуває завершеного вигляду, коли уявлення про кризове становище зведено в одну точку – точку біфуркації.

Точка біфуркації – це точка розгалуження при перериві поступовості шляхів еволюції відкритої нелінійної системи. Це означає, що саму нелінійну систему можна визначити як таку, в якій приховані можливі біфуркації. При цьому слід розрізняти біфуркації, які виникають унаслідок змін зовнішнього середовища процесу, і ті, що породжені внутрішнім, іманентним розвитком самих процесів [5, с. 94]. У розгорнутому вигляді, як потенційне поле шляхів розвитку систем, що самоорганізуються, образом біфуркації є дерево цілей. Проходження точки розгалуження, тобто зроблений «вибір», закриває інші, альтернативні шляхи і відкриває нові перспективи. Проте вибір не означає, що інші шляхи автоматично перекриваються і не здійснюються спроби йти саме ними. Іншими словами, недостатньо здійснити вибір, необхідно ще реалізувати його життєздатність. Тому може відбутися спроба повороту до «застарілих» соціальних критеріїв. Але це шлях в нікуди. Глухий кут у соціальному розвитку полягає в тому, що розвиток пішов нежиттєздатним шляхом, тобто без орієнтації на життєздатний атрактор, і «заглушив» шлях, що прямував до нього.

Зі вступленням людства в нову еру – еру ноосфери соціальна форма руху матерії набуває нової якості, а життєдіяльність соціуму все більше регулюється законами інформації. Однак інформація – це не просто відбите розмаїття, але таке, яке її одержувач перетворює відповідно до своєї внутрішньої культурної і діяльній організації. Отже, інформація є виразом змісту, одержаного від зовнішнього світу в процесі перетворення його людиною.

Загальною властивістю інформації, завдяки якій вона стала загальнонауковим поняттям, є її функція збільшення впорядкованості (детермінації). Ця

функція поширюється і на процеси, що протікають у надрах середнього класу. К. Шеннон, який увів поняття кількості інформації як єдиної універсальної міри впорядкованості всіх систем, визначає інформацію як зменшення невизначеності в процесі взаємодії учасників інформації. При цьому мається на увазі як невизначеність знань про об'єкт, так і невизначеність самого об'єкта.

Кількісно зазначену взаємодію описує закон необхідної розмаїтості, сформульований У. Р. Ешбі. Сутність його полягає в тому, що інформація не може передаватися у більшій кількості, ніж дозволяє кількість розмаїтості. З позицій цього закону перша вимога до інформаційного захисту середнього класу – це вимога розмаїття як у суб'єкт-об'єктних відносинах, так і в можливостях інформаційного забезпечення.

Однією з особливостей інформаційного суспільства, в якому функціонує сучасний середній клас, є виникнення таких засобів інформації, що надають кожному з членів суспільства можливість знати про кожного із них усі факти, що характеризують його як особистість, члена суспільства і ділового партнера. Це радикальним чином впливає на реалізацію основних прав особистості в суспільстві. Така ситуація пояснюється тим, що нових джерел набуває становлення довіри до людини. В інформаційному суспільстві минуле кожної особистості слідує за нею і є доступним для всіх. Виникаюча інтерактивна система репутацій, функціонування якої здійснюється за допомогою комп'ютерів і за законами синергетики, надає суб'єктивному явищу – репутації – характеру об'єктивно існуючого простору спілкування, нехтувати яким не може ніхто [10, с. 17]. Ця тенденція набуває особливої значущості стосовно середнього класу, який діяльнісно і значною мірою інформаційно складається із представників відокремлених і різноманітно стратифікованих соціальних спільнот.

Таким чином, по-перше, синергетичний понятійний інструментарій дослідження середнього класу включає таку систему понять, що є тотожними з реальністю (нелінійність середовища, динамічний хаос, самоорганізація, фрактали, атрактори, біфуркації, кооперативний (емерджентний) ефект). За їх допомогою створюється цілісне уявлення про системно-структурні характеристики еволюціонуючих систем в умовах нелінійності. По-друге, до принципів використання цього інструментарію слід віднести погляд на буття як на холістично визначену еволюціонуючу систему, урахування того, що система відкрита для обміну з навколишнім середовищем енергією, інформацією, речовиною, матеріальними чинниками, нарешті, те, що система еволюціонує до більш стійкого стану.

Висновки. Синергетичний понятійний інструментарій дослідження середнього класу виступає як дослідницька мережа таких понять, що охоплюють стосовно нього всі основні сфери його буття, а також динаміку розвитку та його значущість для суспільства. Змістовний аспект цих понять може бути

опанований лише в їх єдності, використання ж цього змісту стосовно аналізу особливостей середнього класу нелінійного характеру виступає як процес, що підкорений світоглядним, гносеологічним і нормативним вимогам синергетики. Проблеми середнього класу, що потребують синергетичного аналізу, можуть бути «охоплені» і проаналізовані лише за допомогою всієї мережі його аналітично-понятійного інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в науке и образовании / В. Г. Буданов. – Изд. 2-е, испр. – М. : Ин-т философии РАН : Изд-во ЛКИ, 2007. – 232 с.
2. Войцехович В. Э. Синергетическая концепция фракталов (социальные и философские основания) / В. Э. Войцехович // Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности / сост. и отв. ред. О. Н. Астафьева. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 141–156.
3. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем., ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – М. : Мысль, 1976. – 524 с. – (Философское наследие).
4. Горбань О. В. Роль інтелігенції у формуванні духовних основ середнього класу пострадянського суспільства [Електронний ресурс] / О. В. Горбань // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2011. – № 5. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/gileya/2011_48/gileya48/f14.
5. Князева Е. Н. Основания синергетики / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – Изд. 3-е, доп. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256 с. – (Синергетика от прошлого к будущему).
6. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення / Н. В. Коваліско. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 240 с.
7. Ковтуненко В. О. Реалії становлення «нового» середнього класу в Україні / В. О. Ковтуненко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8 (110). – С. 241–246.
8. Лепехин В. А. Стратификация в современной России и новый средний класс / В. А. Лепехин // Обществ. науки и современность. – 1998. – № 4. – С. 30–41.
9. Патракова А. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії / А. Патракова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 119–135.
10. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция / Г. Рейнгольд ; пер с англ. А. Гарькавого. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с.
11. Симончук Е. В. Средний класс: люди и статусы / Е. В. Симончук. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2003. – 464 с.
12. Степин В. С. О философских основаниях синергетики / В. С. Степин // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – С. 97–102.
13. Телькінена Т. Е. Стабільний середній клас – стабільна держава: історичні, соціальні, правові аспекти / Т. Е. Телькінена // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 47–54.
14. Фірсова С. Г. Проблеми становлення середнього класу в Україні / С. Г. Фірсова // Вісн. Київ. Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. економіка. – 2006. – № 4. – С. 127–132.
15. Чернавский Д. С. О методологических аспектах синергетики / Д. С. Чернавский // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – Прогресс-Традиция, 2002. – С. 50–66.

16. Штомпка П. Понятие социальной структуры: попытка обобщения / П. Штомпка // Социол. исслед. – 2001. – № 9. – С. 3–13.
17. Шульгін Ю. Середній клас як соціальна основа демократичних перетворень в Україні / Ю. Шульгін // Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї. – К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2009. – Вип. 16. – С. 308–315.

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОНЯТИЙНЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ СРЕДНЕГО КЛАССА

Осипова Н. Ф.

На основе анализа понятий синергетики определена такая система этих понятий, которая содержит и методологический, и аналитико-исследовательский потенциал. Акцентировано внимание на аналитических и гносеологических возможностях синергетической системы понятий как реального инструментария исследования проблем среднего класса. Эту специфическую социальную общность предложено исследовать путем использования в органическом единстве аналитических возможностей как всей сети понятий, так и отдельно каждого из них. Исходя из содержания синергетических понятий, обоснованы основные пути и направления их использования при исследовании проблем среднего класса в условиях общественного развития современной Украины и становления в ней информационного общества.

Ключевые слова: *средний класс, синергетика, синергетический инструментарий, бифуркация, аттрактор, фрактал, самоорганизация, нелинейная среда, эмерджентный эффект.*

THE SYNERGISTIC RESEARCH TOOLS OF PROBLEMS OF THE MIDDLE CLASS

Osyrova N. P.

On the basis of analysis of concepts of synergy is defined such a system of concepts, which contains both a methodological and analytical and research capacity. Focuses on the analysis of potential synergies and epistemological paradigm as a real tool of research problems of the middle class. The study of this particular social community are encouraged to use by the organic unity of the analytical capacity of the network of concepts as well as separately for each. The article explains the basis of the content of the concepts of synergy, the main routes and directions for their use in the study of problems of the middle class in terms of social development of Ukraine and the emergence of the information society in it.

Key words: *middle class, synergy, synergy tools, bifurcation, an attractor, fractal, self-organization, nonlinear environ, medium, an emergent effect.*